

KIS-759 – Ar skiant voutin e preder Hannah Arendt

(GE – 05 06 02)

Un doare eus prezeg Hannah ARENDT, e verket hon eus c'hoazh, eo ober gant termenoù eus lavar ar pemdez pe ar preder en ur adaozañ o ster tamm ha tamm. Tro hon eus bet da venegiñ ar c'hemeradurioù dibarek a zeu da wiskañ en he skridoù gerioù evel *objectivity*¹, *common world*², *plurality*³. Ur skouer all a gavomp gant an despizadur a ro d'an termen *Gemeinsinn*, *common sense*.

An termen a zeraouas e istor gant an arver kalvezel a rae ARISTOTELES eus Gr. *koinh; ai[sqhsi]*⁴ evit ober reiz ken war unded an dangorenn o santout, ken war unded an ergorenn santet. KANT en adkemerar er furm Al. *Gemeinsinn* evit aroueziñ ar “c'halloudezh da santout ar C'haer evel talvoud hollveziat” — en ur ziforc'hiñ hevelep skiant voutin kenedel o varn kuit a vezadoù diouzh ar *Gemeinsinn* all (resisoc'h anvet Al. *gemeiner Verstand*⁶) o tiazezañ e varnadoù war vezadoù. Diouzh he zu ar Skol skosat a rae Sz. *common sense* eus anien ar spered, eus ar bon fest ma tispak dioutañ ar poell : bennozh d'ar skiant voutin emañ an holl dud e piaou d'an un pennaennoù anat drezo o unan, d'ar barnadoù kezivik hag emdarzh a zo andon an holl varnadoù all : ar skiant voutin zo ar poell er stad krai. Er prezeg kempred ez eo ar skiant voutin teskad ar menoiù degemeret hep dezvarn koulz lavarout en ur metou hag en ur mare lavaret ;

---

¹ Sl. KIS-749, La-15, pp. 102-103.

² Sl. KIS-755, *id.*, p. 147.

³ Sl. *id.*, *ibid.*, p. 148.

⁴ Sl. KIS-502, La-10, pp. 407-408 ; sl. ivez KIS-151, La-07, pp. 19-20.

⁵ Sl. KIS-593, La-12, p. 213.

⁶ Sl. KIS-506, La-10, p. 438.

menoioù a gempleger dezho en ur dremen da euver, da fellat pe da gleñvedek ar menoioù kontrol⁷.

Gant Hannah ARENDT e voulc'h ar *skiant voutin* ur remzad nevez er brederouriezh. Brastresañ ne c'haller ken an dehentadur a reas ar c'heal en he freder. Ar poent loc'hañ e voe hep mar ar c'hloaz a reas dezhi dallentez politikel he mestr HEIDDEGER, displeget ganti dre bellidigezh an dezevour “en deus emdennet eus ar bed ha ne drig mui e chomadurioù an dud¹”. Alese an aters a c'haller krennañ evel henn : hag ar prederour a c'hell distreiñ d'ar bed boutin hep paouez a brederouriañ ? Aters en doa KANT respontet dezhañ endeo dre lakaat “galloudezh dassellus ar barn²” evel disoc'h dleet an dezevout. Hogen ar barn a amplex ar skiant voutin er ster he doa houmañ evit KANT : ar skiant voutin, adanvet gantañ kenedel, o reiñ, kuit a vezad, he disentez war ar mad hag an droug, ar c'haer hag ar vil, ar yon hag an anyon, zo barrek da c'hoveliañ ur reolenn darbennet gant an holl. War a hañval e voe prosez EICHMANN evit ARENDT ar stroñsadenn a pourchase dezhi ur pimpatrom *a contrario* : ar bourev nazi, hag eñ reol e vred hervez ar vredoniezh — “braouac'husat reolled !” — a vanke dezhañ, anat an dra, ar c'halloudezh da zaveiñ d'ar werc'helezh evel piaou boutin an denion, e se a oa dibourvez krenn a skiant voutin e ster KANT.

O harpañ war despizadur ar skiant voutin evel skiant ar gwerc'hel ret d'an denion evit kevannezañ ar bed, e stag ARENDT da studiañ an hent kemeret gant ar reizhiadoù hollredior evit treiñ ar c'hevredigezhioù e yoc'hoù a hinienoù kollet ganto an kez skiant a'r gwerc'hel. Sol ar werc'helezh eo an hentez ; ar mont da yoc'h, ar yoc'haat, zo evit an hinienn kement ha bezañ distroc'het diouzh an hentez ha mont hebiou d'ar werc'helezh. Denion ar yoc'h, dre vont er-maez eus an darempredoù kumuniezhel, a goll o staelad kevredigezhel hag a ya da ziskejennoù en amen ar moederezh : kevanlen ar prezeg hollredior a gemer lec'h ar c'hevanlen na gavont mui er bed. “Nerzh ar moederezh hollredior — kent ma c'hell al loc'hadoù lakaat ur stign houarn da gouezhañ evit mirout na ve strafuilhet gant un eskenn a werc'helezh sioulded kañvaouus ur bed faltaziet en e bezh — zo azezet war e varregezh da droc'hañ ar yoc'hoù diouzh ar gwerc'hel” (ST ³, p. 80). “Eno emañ kevanlen euzhik an handerc'had —

⁷ Dezrann furmoù kempredel ar *skiant voutin* a rener abaoe ur pemont vloaz dindan ar skritelloù “unventegezh”, “unpreder”, “dereat ent politikel”, sl. KIS-672, p. 261 ma kaver ivez daveoù all.

¹ Sl. KIS-749, La-15, p. 96.

² Sl. KIS-749, *id.*, p. 97.

³ *The Origins of Totalitarianism*, 1951 ; *Le Système totalitaire* (teskanvet ST amañ), tr. eus trede lodenn al levr, Seuil, (coll. “Points Essais”), 1995, p. 80.

an anzavioù darbaret, da skouer — o vrellañ an diforc'h etre gwerc'hel ha handerc'hat ; hag an den digenvezet n'eo ket evit distrec'hiñ hevelep kevanlen¹.”

Ur paouez a rankomp ober amañ evit spisaat tri c'heal pouezus ma verk ARENDT drezo an doareoù en deus an den da vezañ e unan penn, da vezañ *unik*² (*alone*).

En doare kentañ, an *unigez (solitude)* ne endalc'h ket ma vemp digenvez : *unik* e vezer kenkoulz en ur vezañ e kavandenn. ARENDT a vourre menegiñ bomm CATO : “*Nunquam minus solum esse, quam cum solus esset*”³. En unigez e vez an den e kavandenn anezhañ e unan hep ma paouezfe an dud all a vezañ bezant d'e spered. Mont a ra en digenvez evit emzastum, evel ar prederour pe an arzour o deus ezhomm a emdennañ en distro evit dezevout ha krouiñ. An dibab a ra ARENDT eus ar *vita activa* evit danvez he freder a ra dezhi tremen hebiou d'ar furm unigez a voe kentañ koulskoude e Kornog, hini ar venec'h hag an unleaned. Da 'm meno e terefe astenn da holl furmoù an doare-mañ a unigez an termen arveret er Grennamzer evit aroueziñ an unigez relijiel : hBr. *emdris* [« retraite, solitude volontaire », « fait de se mettre de côté », gl. « ecclesiam theoreticam » (DGVB 158)]⁴, dezneuziet Br. *emzred* g., a zeverfed diwarnañ : *emzrediñ*, *emzredat*, *emzredad*, h.a. Neoazh, ARENDT a denn an evezh war an dañjer m'emañ ar prederour na oar ket diskenn eus e dour olifant evit dezevout darvoudoù ar c'hedved.

Eil doare an *unigez* ne zeu ket dre un dibab a-berzh an den unik ; emañ e orin en tiranterezh pa zigenvez ar geodedourion dre freuzañ an darempredoù politikel etrezo. Neoazh, hevelep *digenvezadur (Sz. isolation, Gl. isolement)* ne zistruj ket an darempredoù prevez. “Dezerzh an tiranterezh zo un egor c'hoazh, n'eo ket un egor a vuhez met un egor o reiñ lec'h d'al loc'hadoù ha d'ar gwezhiadoù dec'hanus d'an aon ha d'ar gousell en e annezidi. Un egor eo c'hoazh, ur gwarant d'ar frankiz” (ST, p. 212). Ar furm-mañ a unigez, a 'm eus anvet *digenvezadur*, a c'hallfed kenkoulz all ober anezhañ *distroc'h(adur)*.

An trede doare evit an den da vezañ e unan penn zo disoc'h ar spont a ren er reizhiadoù hollrediour ; ar re-mañ a zistruj, n'eo ket hepken ar frankiz, met ivez “ an dezerzh a aon hag a c'housell, ar c'halloudezh da loc'hañ” (ST, p. 211). Pehini eo e araezad ? “Ar spont a-vloc'h, kevan,

¹ Danielle LORIES, “Sentir en commun et juger par soi-même”, *Études Phénoménologiques*, n° 2, 1985, p. 60 — pennad a solian warnañ evit sevel an notenn-mañ.

² Sl. KIS-757, La-15, pp. 162-163.

³ *De Republica*, levr I [“N'edo nepred lei unik eget pa veze e unan penn”].

⁴ Sl. KIS-751, La-15, pp. 119-120.

dre flastrañ an dud an eil re ouzh ar re all, a zispenn an egor etrezo. Ouzh an kez egor ez erlec'h un nask dir o terc'hel an dud kevret ken strizh ma steuz koulz lavarout o lieselezh e gounid un Den unel a vent ramzel” (ST, p. 211). Derec uc'hek an digenvezañ eo, a ra ARENDT anezhañ Al. *Verwüstung*, Sz. *loneliness* (Gl. *désolation*). Gantañ e vez drastet betek kant an darempredoù prevez. “Ar pezh a anvomp *isolation* er c'hant politikel a reomp anezhañ *loneliness* e kant an darempredoù denel” (ST, p. 225). Da gevatal d'ar gerioù alamanek ha saoznek arveret amañ gant ARENDT e soñjer en hBr. *dieteguetic* [gl. « *destitutus* », « *délaissé* », « *abandonné* », « *privé de* » (DGVB 140), a orin gant hBr. *adau* « *quitter, laisser* » (DGVB 53-54) ha gant Kb. *adaw* « *to depart from, leave place or person or thing, desert, leave behind, omit, leave out* », *adawedig* « *deprived of, deserted, neglected* », *adawedigaeth* « *omission, negation, desolation* » (GPC 13)] dezneuziet Br. *diadavidik*. Kinnig a ran deverañ diwar Br. *diadav* : *diadav* g., *diadavek* aa., *diadaviñ*, *diadavidik*, *diadavidigezh* b., *diadaverezh* g. Merkomp an arver hon eus graet c'hoazh eus *adavidigezh* (Gl. *déréliction*, Al. *Geworfenheit*) diwar hBr. *adau* dezneuziet Br. *adav(iñ)*. An dro eo da venegiñ an deveizadur a reas HEIDEGGER eus gerienn NIETZSCHE, “kreskiñ a ra an dezerzh” : “Kement-se a dalvez : emastenn a ra an diadaverezh (*Verwüstung*). Diadaverezh zo muioc'h eget gwasterezh (*Zerstörung*), zo estrenvanus-oc'h (*unheimlicher*) eget neanterezh (*Vernichtung*). Ar gwasterezh ne zistruj nemet ar pezh en deus tiñvet hag ar pezh a zo bet savet betek henn. Hogen an diadaverezh a verz pep tiñvañ ha pep adeiladiñ da zont [...]. En Afrika, ez eo ar Sahara ur stumm eus an dezerzh hep mui. Diadaverezh an douar a c'hell kenvezout gant ar savlec'h uhelañ eus buhez mab den, kenkoulz all gant aozidigezh ur stad a eürusted unvan evit an holl dud. An un diadaverezh eo en daou zegouezh, oc'h aloubiñ pep tra en doare estrenvanusañ, eleze dindan guzh¹.”

Dre argerzhañ *a contrario* diwar an drasterezh hollredior e verk ARENDT roll diziouerus ar skiant voutin er politikerezh. “Amkan [an hollredioriezh] eo freuzañ ar varregezh da ziforc'hiñ gwirred ha faosted, gwerc'h ha handerc'h” (ST, p. 113). Ar skiant voutin hepken, o c'houbadout e ser ar merzhout hag ar gwezhañ kumun en ur c'hedved — nemet eo se end-eeun a vez kaset da get — a vije bet ur ramparzh ouzh

---

¹ HEIDEGGER, *Was heißt Denken ?*, 1954 ; *Qu'appelle-t-on penser ?*, tr. gant A. BAECKER & G. GRANEL, PUF, 1957, p. 36 — arroud meneget gant Sylvie COURTINE-DENAMY er c'hentskrid da *Qu'est-ce que la politique ?*, emb. gallek eus Hannah ARENDT, *Was ist Politik ?*, Seuil (“Points Essais”), pp. 26-27.

seurt dilez eus an ergoregezh dirak ar bed gwerc'hel. “*Gallus eo pep tra*”, setu “bongredenn” an hollrediouriezh, dodad nad eo ket ar skiant voutin evit e zegemer. Rak se ez eo hi alc'houez karc'har an diadaviñ. Bezañ diadavet zo, a skriv ARENDT, bezañ “e seurt saviad ma vuhezan, e kement ha den, bezañ er-maez a bep kevredigezh denel” (ST, p. 225). En kez saviad emañ an den distroc'het n'eo ket hepken diouzh bed gwerc'hel an dud o wezhiañ met ivez diouzh ar bed danvezel bet adeiladet a-gevret, diouzh bed an traezoù krouet gant an den. Disrannet ez emgav an hinienn diouzh ar c'hedved adalek ma ne vez mui angemeret evel *homo faber*, met ma reer anezhañ un *animal laborans* hepken. E se, “diazezet eo ar mestroniañ hollredior war an diadaviñ, war an anperzhouriañ er bed, buhezad hemañ a zo unan eus ar re voniekañ ha dic'hoanakañ a ve” (ST, p. 226). Ar skiant voutin, eme c'hoazh ARENDT, a zigor dimp hent ar werc'helezh, drezi hon eus krog war ar werc'helezh hag ez eo houmañ kennevin dimp. Ar werc'helezh evel m'he diraezomp dre hon skiantoù n'eus gwarant dezhi nemet dre benn ma vez merzhet ivez gant an dud all, ma tornataomp holl an holl draezoù, ma komzomp holl eus an un traoù e-barzh an un bed. Kollet gwarant ar skiant voutin, e steuz ar werc'helezh, o lezel lec'h gant an handerc'had — kevanlenoc'h bepred eget ar bed dismantret — ha diwar neuze “*eo gallus pep tra*”.

O terc'hel da harpañ he dezrann war ur moned nac'hadek e spisa ARENDT ar c'hevamplegañ a zo etre ar skiant voutin hag an egor politikel ha degas meizad an “domani foran”. Despizañ a ra hemañ evel an egor ma anad, ma teu a-ouez, kement a c'hell bezañ gwelet he klevet gant an holl : “Evidomp, an diaouez¹ — pezh a vez gwelet ha klevet gant ar re all evel ganimp — eo a ya d'ober ar werc'helezh” (CHM², p. 60). “Ar ger « foran » a arouez ar bed e unan e kement ma 'z eo boutin etre an holl ha war un dro diforc'h diouzh ar plas hiniennel a zalc'homp ennañ. [...] Bevañ a-gevret er bed a dalvez ent spis ez eus ur bedad traezoù etre an dud a zo boutin dezho ar bed [...] ; ar bed, evel pep etredaou, a liamm hag a zisrann war un dro an dud” (CHM, p. 63). O bodañ a ra hag en ur ser mirout outo “a gouezhañ an eil re war ar re all” (CHM, p. 63). Freuzet e vez an kez etredaou, e welet hon eus, gant an hollveliouriezh pa flastr an denion an eil re ouzh ar re all (sl. p. 181 a-zioc'h). Gant gerioù all, dre ma 'z eo al lieselezh aoz an den e kement ha niñviad, en deus an den ezhomm eus un

¹ En abeg d'an arver a reer en Anadennoniezh eus ar stirannoù *anad*, *naou*, e kavan gwell kemer un hent all evit luniañ ar c'hevatal da Al. *Schein*, *Sz. appearance* (Gl. *appearance*, *apparition*) arveret gant ARENDT amañ. A-zivout *diaouez*, sl. KIS-068, La-04, p. 52 ; KIS-380, La-09, p. 274.

² *The Human Condition*, 1958 ; *Condition de l'homme moderne*, tr. gant G. FRADIER, Calmann-Lévy, 1951 (teskanvet amañ CHM, ar pajennoù meneget o vezañ re adembannadur 1983).

egor ma teu a-ouez d'ar re all ha ma teu ar re all a-ouez dezhañ, an amplegad eo da skiant ar werc'helezh. War ar poent-mañ e tro kein ARENDT da brederouriezh HUSSERL : evit hemañ e tisoc'h hon skiant a 'r werc'helezh eus lerc'hiad amzerel an diskeudoù (*Abschattungen*) e kant an emouezañ hiniennel¹ ; evit ARENDT, e tisoc'h ar werc'helezh a gevanaat merzhidigezh an un ergorenn gant un niver a verzhiaded : “Ar gwarant da werc'helezh an ergorenn n'eo ket da gentañ an « natur voutin » d'an holl, met kentoc'h an digej a reomp eus unelezh an ergorenn en desped hag a-dreuz da gevarallded hon savlec'hioù ha da zaskended hon diarselloù” (CHM, p. 68-69). Pell emañ enta an *diaouez* hervez ARENDT diouzh an *anadiñ* huserlek : ar c'haout skiant a-gevret, ar *c'henskiantañ*, a gemer lec'h an *emouezañ* evel gwarant ar werc'helezh, o taveiñ, n'eo mui d'ur *me trehontel*, met d'ur *c'hedved* ma vez ul lieselezh a zenion o verzhout hag o wezhiañ a-gevret. “Hon skiant a 'r werc'helezh zo e dalc'h klok an diaouez ha dre se e dalc'h bezañs un domani foran ma c'hell an traoù dont a-ouez d'an holl” (CHM, p. 62). Setu perak, an hollredouriezh, dre ober d'ar bed “dont a-ouez hervez un diarsell nemetken”, a gas da get ar c'hedved ha gantañ ar skiant voutin, eleze skiant ar werc'helezh. E diouer un egor ma c'hell dont a-ouez, ur c'hedved, e koll buhez an den he ster hag he gwerc'h.

Ha tamall a ranker d'ar reizhiadoù hollredour hepken mougadur ar skiant voutin ? Nann, a dra sur, a respont ARENDT hag ur brastres a ra eus gwrizioù istorel an diadaverezh o reuziañ en 20t kantved. Hervezi, ar feiz kristen en ur vuhez all, bezhel, “nad eo ket eus ar bed-mañ”, eo a voe ar gourdrouz kentañ war skiant ar gwerc'hel ha diogelded ur c'hedved. An dañjer brasañ avat a zeuas eus an arvariañ kartekek — hemañ o vezañ keflen da goll ar skiant voutin. Ha deskrivañ heuliad an darvoudoù a zigoras an oadvezh modern dre zevoudañ daskemmoù don en doare ma vez an den oc'h annezhañ hag o wezhiañ er bed. An teleskop, ardivink oberiet gant an *homo faber*, a roe sol d'ur gouiziadur nevez er-maez eus testeni ar skiantoù hag eus amen ar poell. Alese, an *diaouez* evel egor ma vez an hentez ur me all evit pep den, a baouezas a vezañ ar werc'helezh ; an alvez, astennet adalek ar stered betek an atom, o trevonnañ amgant ar skiantoù, a zegerc'has pelloc'h an titl a werc'helezh ha kouezhañ a reas an *diaouez* e renk an *arvanoñ*. “Mar boe desavelet dedroadur ar gevredigezh vodern gant an arallaat diouzh ar bed, ez eo manet an arallaat diouzh an Douar

¹ Sl. KIS-467, La-10, pp. 236-237 ma kaver daveoù all ; KIS-469, *id.*, pp. 247 hh.

¹ A bouez eo merkañ ar c'hemm a zo etre *gouez* an hentez, gwerc'helezh kentañ andireadus, “*gwerc'houez*” (sl. KIS-457, La-10, p. 207) — amplegad an *diaouez* er ster a ro ARENDT da *appearance*, *Schein* —, hag *arvan*, ar pezh a zec'havaeler, o kennotañ bezañs ar werc'helezh en adreñv” (sl. KIS-467, *id.*, p. 241) — *appearance*, *Schein* ivez e testennoù ARENDT.

dezverk ar skiant arnevez²” (CHM, pp. 297-298). Jedoniekadur ar gouzout diouzh un tu, diouzh an tu all dornataerezh arnodel an natur war-benn he degas dindan grog an ervredañ (*Verstand*), “eleze en amveziadoù amparet diwar ur savboent astrofizikel hollveziat, diwar un apoue loet e-maez an natur” (CHM, p. 299), a ziskouez a-walc’h en deus ar gouzout arnevez paouezet a bleidiñ gant ar c’hedved evel gwerc’helezh a-ouez d’an denion. “Ma ne vezer nepred evit disrannañ ar Boud diouzh an Arvan, hag aze emañ — evel m’en notas MARX ervat — kentread diazez ar skiant arnevez, neuze ne chom netra a c’hallfed degemer a fiziñs ; arvariñ a ranker war bep tra” (CHM, pp. 309-310). An den arnevez, ma n’en deus ket “kollet ar varregezh da welout ar gwir hag ar gwerc’hel, na da grediñ, hag, ambroug ret d’an kez barregezh, mar degemer atav testeni ar skiantoù hag ar poell, koulskoude zo kollet gantañ an *diended*” (CHM, p. 312). Rak diskaret eo bet ar bennaenn a ziogele diended ar skiantoù hag ar poell ; hervezi, “teskad ar skiantoù — strollet ha gouarnet gant ur c’hwec’hvet skiant adreist dezho, ar skiant voutin — a gevana an den ouzh ar werc’helezh a zo en dro dezhañ” (CHM, p. 309). An kez koll eus an diended, eus ar c’hevanadur ouzh ar bed gwerc’hel, zo arbenn emdennadur an den arnevez ; ennañ e unan, en e unigez, e klask andon un diended nevez : *dubito ergo sum* Alese, “loezidigezh ar werc’helezh ergorel e gounid stadoù spered dangorel [...]. Pezh a zo boutin etre an dud n’eo mui ar bed, met luniad o speredoù [...]. Poellata a skiant voutin a reer eus c’hoari digenvez ar spered troc’het diouzh ar gwerc’hel ha na « sant » mui nemetañ e unan” (CHM, pp. 318-319). Merkomp diwar vont emañ eno an islonk a anavezomp abaoe ouzhpenn daou gantved etre gouezoniezh ha prederouriezh : ar ouezoniezh o tiren ar bed d’an alvez hag o haeriñ ez eo direadus dre bennaenn kement tra ‘zo, an den e kement ha *gouez* pergen¹ ; ar brederouriezh o klask “saveteiñ” an kez *gouez* dre e ziren d’ur me trehontel, emdennet eus an alvez met ivez, da heul, eus ar bed boutin — anaout a reomp enkadenn preder HUSSERL gant an etregouzrec’helezh, brizhremed da emunanegzh karteze ar gouzrec’h trehontel.

² Amañ, evel e lec’h all, e ran gant *modern* er ster istorel ha gant *arnevez* a-zave d’ar furm kemeret gant sevenadur Kornog en 20^e kantved — hep dinac’h evit kelo emañ an un hil istor o redek adalek an oadvezh modern betek ar bed arnevez.

³ A-zivout an arvariñ karteze n’eo ket dizeur keñveriañ savboent HEIDEGGER (sl. KIS-584, La-12, pp. 129 hh.) ha Michel HENRY (sl. KIS-563, La-11, pp. 408 hh.).

¹ Er c’heñver-se, Hannah ARENDT a damalle d’ar vredoniezh pourchas araezioù emazasaat diouzh an amveziadoù diadavek hag ober dilezel ar spi da zenekaad ar bed. Arzaelañ a rae dreist-holl ar bredelfennerezh a venne, diouzh patrom ar vevedouriezh, ezwerc’hañ an diforc’hioù hiniennel etre an denion war-benn amparañ un delvan hollek, unvan, eus mab den evel ma tere ouzh ergorennoù ar ouezoniezh. Ar splannañ skouer eus hevelep direadur oa eviti stadañ e oa reol bred EICHMANN diouzh savboent ar vredoniezh.

A-zivout ar skiant voutin end-eeun e tegas ARENDT un diforc'hadur heverk. Ouzh ar *skiant voutin* evel m'he intent hi, eleze e kement ma 'z eo pennaenn kevanadur an denion ouzh ar c'hedved ha dre se ouzh ar werc'helezh, ez eneb ar *skiant vat*, stign ar c'hedvenioù neuennus, dall, fallakr a-wechoù. Reiñ a ra skouer ar “skiant vat eeun” a oa hini an

den war ar straed pa gleve keloù eus euzhusterioù Buchenwald hag a estlamme : “Na pezh torfed o doa graet emichañs ar seurt tud evit m'o c'hastizfed en doare-se ! ” (ST, p. 184). Skiant vat houmañ a c'haller sellout evel avatar diwezhañ ur skiant voutin aet war displeberañ endeo e grez HOBBS ha DESCARTES m'he doa paouezet a vezañ un talvoud politikel evit merkañ ur gumunded a luniadoù kefredel hep mui. “An un respont a roomp holl pa vez kel da sammañ daou ha daou zo diwar neuze patrom ar poellata a skiant voutin” (CHM, p. 319), ar merk eus steuzidigezh da vat ar skiant voutin er ster kewer.

Pell a zespizañ ar skiant voutin dre un asant da wirderioù kefredel, nebutoc'h c'hoazh dre ar c'hemplegañ d'ur c'hedveno hedro, e kas ARENDT he c'hammedoù war hent hengounel ar *sensus communis*, ar skiant kreiz o kenurzhiañ gwezhiadurioù ar spered, ha dreist-holl war hent ar *Gemeinsinn* a arloezas KANT e *Dezvarn ar Barnerezh*, levr ma raklaka ur skiant voutin evel amplegad da wiriegezh ha da embregadusted galloudezh ar barn.

Tro hon eus bet c'hoazh da welout an doare ma laka Kant ar *blaz* (Al. *Geschmack*, Gl. *gout*, Sz. *taste*) da zont tre er brederouriezh¹. En ur c'houlezel “ne zaer ket war ar blazioù²”, ne dremenomp ket hep emzvizout a-zivout ar *blaz* evel pa gredfemp e tisoc'himp da emglevout a-benn ar fin. Un arbenn don zo da hevelep dislavar : gwir eo ned eo ket barnerezh ar *blaz* evit bukañ d'an ergoregezh anaout evel ma ra barnerezh ar poell pa na vez ket eveltañ soliet war vezadoù — dre benn ma 'z eo kenedel ha ma tenn d'ur santad, anezhañ ar boz anglevet e ser dec'havaelañ ur furm ; padal, emañ ar *blaz* en araez da c'houl an asant hollveziadel, rak ar santout ma wrizienn zo estreget ur fiñval dangorel, un haeziñ evel ma 'z eo da skouer an tridal gant ar blijusted. Dodiñ a ra Kant “bezoud ur seulad trahaezel d'hon holl c'halloudezhioù, o talvout dimp da reolad dangorel¹”. Ar santad kenedel a vez anglevet gant an holl, un arvestad eo hep mui hag an dra arvestet ned a gantañ na d'un ergorenn na d'un ergerc'henn, eleze ne glasker e piaouañ na dre an

¹ Sl. KIS-593, La-12, pp. 212-213.

² Hervez an doazhadell anavezet : “*De gustibus non disputandum est*” adkemeret e galleg : “*Des goûts et des couleurs...*”.

anaout na dre ar c'hoantaat : dilaziek eo ar santout kenedel, eme Kant, digas eo ouzh bezoud an dra. Dre berzh ar seulad trahaezel ez eo ar santout kenedel kement hag an emskiantañ emañ an natur e kevazaster ouzh an den, e ser ur c'hoari frank ha kengennus³ eus an dec'hmegañ hag an ervredañ, ar re-mañ o vezañ amplegadoù hollveziadel ar c'halloudezh varn. Evel reolad dangorel e talvez ar seulad trahaezel an titl a skiant voutin etre an holl dud, o reoliñ ar barnerezh ken poellel, ken kenedel hag oc'h enderc'hel an dud d'un asant hollveziadel. Klozañ a ra Kant o reiñ ar C'haer evel argel ar Mad divezel. Alese ez eo ar blaz al lec'h tremen etre hoal an haeziñ hag an deur divezel, etre an natur hag ar rezid, etre an ervredañ hag ar poell⁴.

Hervez KANT bepred, ar barnerezh zo ar c'halloudezh na spir ket eviti — evel ma spir evit ar poell damkanel pe ar poell embregel — pennaennoù an andislavar pe ar c'hendonianñ gant an unan, pa zarvenn ouzhpenn se “dezevout e-lec'h un all”, pezh a ra KANT anezhañ ur “speredegzh ledanaet”. Dilaziegezh ar barniad¹ a ampleg ma lezfe a-gostez e voz dangorel ha ma ragarvezfe e pep frankiz mont en ul load a geveskemm gant an hentez pa oar e tle kendonianñ gantañ en diwezh. A se, gwiriegzh ar barn n'emañ ket e retvez hollveziadel hag ergorel ar poellata, emañ e dalc'h un emglev erveziat gant an hentez — nad eo gallus nemet e kement ma emlakaomp e lec'h an hentez ha ma rannomp gantañ ar c'hedved a zo ennañ divoud ar barn. Bezañ gouest da varn zo bezañ gouest da ensammañ liested an diarselloù a ro e ziazez d'ar c'hedved. D'ar skiant voutin eo e tleomp ken hevelep “rannañ-ar-bed-gant-an-hentez”, ken hevelep gouested da varn, ar barnerezh o vezañ “an obererezh pouezus — ma n'eo ket an hini pouezusañ — a ro tro da rannañ-ar-bed-gant-an-hentez” (CC², p. 283). Anadiñ a ra ampar politikel ar barnerezh er c'hendave a zo etre an devredañ personel — en araez da ziuoueliañ ur *piv*³, evel ma ra an niñvañ hag

³ A-zivout Br. *kengenniñ*, La. *harmonia*, Al. *Harmonie*, *harmonieren*, Gl. *harmonie*, *harmoniser*, *harmonisation* sl. KIS-593, La-12, p. 212, n. 2.

⁴ A-zivout ergrafoù an *ervredañ* (Al. *Verstand*, Gl. *entendement*) hag ar *poell* (Al. *Vernunft*, Gl. *raison*) e doazhadur KANT, sl. KIS-506, La-10, p. 438.

¹ Loazioù ar brezhoneg hon c'hevaraez d'ober eus "an hini a varn", "gouzrec'h ar barnerezh" e ster ar Brederouriezh ur *barniad* g.-ed, ouzh e ziforc'hiñ diouzh ar *barner* e ster ar Gwir. Notomp luniadur heñvel Br. *merzhiad* "an hini a verzh", "gouzrec'h ar merzhout", *Sz. percipient* (sl. KIS-467, La-10, p. 242).

² Hannah ARENDT, *Between Past and Future*, 1954 ; *La Crise de la culture*, tr. dindan renerezh P. LEVY, Gallimard (Idées), 1972 (teskanvet amañ CC) ; ademb. e Coll. Folio/Essais (Gallimard) e 1989 ha 2002.

³ A-zivout keal ar *piv* e-keñver an niñvañ e preder Hannah ARENDT, sl. KIS-749, La-15, p. 109.

ar c'homz — ha foranded an divoud — ar C'haer hervez KANT, ken ma kav ar barnerezh e sol er c'hedved, ken ma piaou ivez ar barnerezh, evel ar meno politikel, ur perzh darboellañ (hervez ar ster politikel a-c'hourzañv a roe ar C'hresianed da *peivqein*). ARENDT, da heul KANT, a skriv ne c'hell ar barniad “nemet lesaat asant an hentez en amboaz diraez un emglev gantañ mar gell” (CC, p. 284).

Skouer diaezus dibaboù politikel PLATON ha HEIDEGGER a vroudas a-hed ar wech ARENDT da ensellout argraf an darempredoù etre dezевout ar prederour ha skiant voutin ar c'heodedour. Distreiñ a ra war ar c'hwitadenn drastus e voe hini DESCARTES pa glaskas diraez an diended dre hent ar *cogito*; “*res cogitans* DESCARTES, ar grouadenn handerc'hek-se, hep korf na skiantoù, adavidik, ne oufe ket zoken ez eus ur werc'helezh” (VE, I¹, p. 65). Ambid ar skiant voutin a reas d'ar preder modern dilezel a-ratozh kaer ar “c'hwec'hvet skiant-se ret da gevanaat ar pemp all”, ha hi o pourchas koulskoude d'ar roadennoù skiantennel “ur santad ouzhpenn, mut peurliesañ, a werc'helezh” nad eo evit e zegas nag ar skiantoù a-zistag, nag o ergorennoù. En he damant da hepkoriñ ar fazi hag an touell, riskloù enlenat d'an anadenn, he deus ar brederouriezh vodern dioueret diremed ar “menegad kentek eus un doaread a werc'helezh” bezant en anadenn. Dianavezet he deus ez eo an denion beziadoù eus ar bed ma vezont ganet ha ma vezont merzhiat ha merzhet, o piaouañ a-gevret an diaouez e kement ha henn. Diskaset he deus an diaouez da renk un arvan o kuzhat ar werc'helezh hep gouzout ez eo diaouez ha gwerc'helezh an un tra : trevnad hon spered, mar gell emzizober eus an diaouezioù beziat, a ya neoazh en dro a-gevreizh gant an diaouez.

Klevet 'm eus diskleriañ diwar benn ur barzh : “N'en deus ket ar skiant voutin, pezh nad eo ket grevus ; ar bec'h evitañ avat eo ne oar ket ez eus ur skiant voutin.” Heñvel dra a c'haller lavarout eus ar brederourion arnevez. Dezevout a ampeg emdennañ eus ar bed, emzastum, rak, eme ARENDT, “gwezhiañ ebet eus ar spered, hag an dezevout al leiañ holl, ne gav e walc'h gant e zivoud en doare ma vez roet dezhañ. Trehontiñ a ra ar « roed » eeun a dennas e evezh hag e dreuzfurmiñ en [...] un anlouerad eus ar me gantañ e unan” (VE, I, 90). “Nep *cogitare*, ne vern e zivoud, zo ivez *cogito me cogitare*, nep mennout ur *volo me velle* hag ar barn e unan ne c'hell bezañ, evel ma lavar MONTESQUIEU tu bennak, nemet a drugarez d'un « distro kuzh war an unan »” (VE, I, p. 92). An dezevout, dre

¹ Hannah ARENDT, *The life of the Mind, Volume One : Thinking*, 1971 ; *La Vie de l'esprit, volume 1 : La pensée*, tr. gant L. LOTRINGER, PUF, 1981 (teskanvet amañ VE, I).

ma 'z eo eñ e bal dezhañ e unan, hon redi da astaliñ ar gwezhiañ boutin, da emdenañ eus bed an anadennoù. Diwar neuze e vez dizalc'h diouzh ar skiant voutin hag e kenniñv ganti zoken. Hag eñ bezañ un imbroudiñ ster dibenndermen, un emzispenn dizehan, un disav war-benn adsav, ned eo ket evit kelo an devezout estreget un ober spanaennek e buhez un den, o steuziañ kerkent ha ma teu an den d'ar bed boutin endro. Souezh ebet enta en defe DESCARTES diogelet ken taer dizalc'hted ar *res cogitans* hag, en ur ser, distaolet gwerc'helezh ar bed hag ar skiant voutin he gwarant.

En he erbar da adreiñ staelad prederel d'ar skiant voutin e c'houlenn ARENDT amoug ar *Summa theologica* evit despizañ an kez c'hwec'hvet skiant “a erdant da zivoud an haezel dre vras” (VE, I, p. 66 ; *S. th.*, I, qu. 1, art. 3, sol. 2) ; “ne c'haller he lec'hiañ en organ spis ebet” pa 'z eo, evel an devezout, ur c'halloudezh diwel. Hogen, tra ma sell an devezout ouzh divoudoù diwel, ez eo arc'hwel ar skiant voutin trevnañ daskended ar roadennoù haezel evit ober anezho un divoud unel, loet e kedved an denion, e doare ma vez “kendon an holl war e hevelepted” ha ma teu dre se da barzh er werc'helezh. Dre e natur e tremen an devezout hebiou da gement a zeu eus ar skiantoù ha, dre se, da santad ar gwerc'hel degaset gant ar skiant voutin. Enien d'an devezout eo an arsav lakaet da skiant ar gwerc'hel — an *ejpo*

c

h; huserlek. A se ar c'hemm boniek etre an devezout hag ar furm danzeetañ eus ar skiant voutin ez eo ar meizata er ouezoniezh — daoust ma komzer alies eus “dezevout gouiziel” (Gl. *pensée scientifique*). Lusket e vez an devezout ent strizh evel m'en intent ARENDT gant an hollc'h d'ar ster — pe d'ar poell (Al. *Vernunft* hervez KANT), tra ma 'z eo ar ouezoniezh an embreg eus an ervredañ (Al.KANT *Verstand*) arloet ouzh roadennoù ar pemp skiant kevanaet gant ar c'hwec'hvet, ar skiant voutin.

Seurt doareoù eus an devezout a zegas, eme ARENDT, da zegemer bomm VALERY : “Gwech e tezevan ha gwech e vezan¹” ha da gomz eus ur gwir “enbrezel etre devezout ha skiant voutin” ken kozh hag ar brederouriezh he unan. An devezout “a zilez keoded an dud”, an traoù foran, holl amparoù ar *Vita Activa*. “Pan dezevan, n'on ket el lec'h m'emaon ; n'on ket e-touez traezoù en ardizh ar skiantoù, met dirak skeudennoù diwel d'an holl nemedon. [...] Argerzh an devezout a zilo [...] an amzer hag an egor o unan” (VE, I, p. 103). An devezout ne c'hell bezañ nemet ha “digejet e ve diouzh ar c'hantouezañ” ; ouzhpenn se, nep darvoud, nep kantouezad a rank, evit

---

¹ “*Tantôt je pense et tantôt je suis*”, meneget VE, I, p. 96.

dont en urzh ar ster hag an dezevout, bezañ « diskiantennet² ». Ar c'henniñv a c'haller diverrañ evel henn : “Tra ma kav d'ar skiant voutin e vez ar spered oc'h emdennañ a-grenn eus ar bed, e wel ar spered er skiant voutin un « argiladenn eus ar Bout » pe un « ankouazh eus ar Bout »” (VE, I, p. 105). Evit ar skiant voutin emañ an dezevour penn da benn er-maez eus traoù ar bed hag, evit ar spered, ez eo ar bed ur skramm dirak ar ster hag ur skoilh ouzh an dezevout. Penaos enta, e seurt saviad, e c'halljed gortoz ez aje an dezevour en arempred an den o wezhiañ er bed, an niñviad, e vije gouest da skarat etre ar mad hag an droug da skouer, ma ne vije ket an dezevout evit rakwezañ gwezhadurioù all eus ar spered, ar re-mañ o tistreiñ d'ar bed hep steuziañ evel ma ra ergorennoù diwel an dezevout ?

An aters-mañ diwezhañ ne oa ket unan skolel evit Hannah ARENDT. Angorzhañ a rae an drama kefredel ha kantaazel a oa hini he liamm ouzh HEIDEGGER. Dont a reas ur respont ganti e disoc'h ur brederiadenn a badas bloavezhioù. Ur pont a daolas a-dreuz d'an torrod etre dezevour ha niñviad e rezh un trede rummenn : an desellour¹, emdennet eus an niñvañ, anperzhiat ennañ, salv enta diouzh lazioù endalc'hus hag untuek, hogen troet e zeur ouzh ar pezh a dremen er bed ; loet en ur savboent kuzh d'ar re a zo engouestlet en niñvañ, e c'hell gwelout an arvest en e bezh ha dougen barnadoù. An desellour avat ne vez barner nemet e kement ma 'z eo parzhiat en ur c'hevredig : e weled n'eo ket “dizalc'h diouzh gweledoù ar re all” (VE, I, p. 112) ; diuntuek e vez e varnadoù e kement ma vezont gwriziennet e kedvarn ul lieselezh a zesellourion all, kedvarn a zo an un tra hag ar skiant voutin. War un dro e tezergerie

---

² *Skiantennel* (Sz. *sensorial*, Gl. *sensoriel*) eo ar pezh a denn d'ar *skiantennoù*, eleze da organoù ar skiantoù (Sz. *sense organs*, Gl. *organes des sens*), sl. KIS-502, La-10, pp. 406-407. An “diskiantennañ” e lavar ARENDT zo an argerzh danzen an derc'henoù bed roet dre ar skiantennoù ouzh o zreuzañ, en un tennad kentañ, e derc'henoù bred pe dec'hmegenoù (sl. KIS-348, La-08, p. 348), en un eil tennad, e beziadoù dezevout (meizadoù, mennozioù, rummennoù, h.a.). Heverk eo e tave ARENDT amañ, n'eo ket da reizhiad KANT (nadiñ – ervredañ – poell, sl. KIS-506, La-10, p. 438), met da zoazhadur sant Aousten e *De Trinitate* (*La Trinité*,

tr. P. AGAËSSE, III, 175) : “An dec'hmegañ, o treiñ un ergorenn hewel e derc'henn diwel, en araez da vezañ daspugnet er spered, zo ampegad ar piaouerezh gant hemañ eus beziadoù dezevout” (VE, I, p. 94).

¹ ARENDT a ra gant leterc'had ar c'hoariva, ar bed o vezañ leurenn un arvest, an dud pe o kemer perzh en darvezadur, pe oc'h arvestiñ, pe oc'h emzerc'hel er-maez. Kenkoulz all enta e rafed *arvesterion* eus an eil seurt. Padal e vez kamm bepred al leterc'hadoù e mod pe vod hag, en degouezh, e c'haller arbenniñ e vez peurliesañ gouzañvat an arvesterion, pezh n'eo ket an dud eus ar rummenn ambredet. Alese an anvad *desellour* a ginnigan arloañ outo, *desellout* oc'h enderc'hel *barn* en un derez bras pe vrasoc'h.

ARENDT ur c'hraf a zo marteze an hini pouezusañ en he doazhadur : er barnerezh eo emañ kesoutet buhez ar spered hag ar vuhez wezhiat. O taveiñ da KANT en despize evel an “ezhomm a boell” hag an “holc'h d'ar ster”, e verk da gefridi d'an dezevout distreiñ war-du traoù ar pemdez hag emaozañ diouto. Ar barnerezh eo a gefleugn an distro hag a zegas d'ar bed frouezh an emzred¹. A-c'hin d'an dezevout, dalc'hmat e kenniñv gant ar skiant voutin, e harp ar barnerezh war houmañ bepred, war selladur ar bed evel ma tisoc'h eus ul liesroez a savboentoù. “En amzerioù ma 'z a pep unan, hep prederiañ, da heul oberoù ha soñjoù ar re all, e tle an dezevourion dichedañ [...]. Da geñver plegennoù difraeüs eus ar seurt ez eo politikel drezi he unan ar barenn garzhañ bezant en dezevout (an embreg anezhi oa labour an amiegez renet gant SOKRATES evit dizouarañ ampegadoù ar menoiù degemeret hep arsell ha, dre se, evit o distrujañ [...]). Rak dieubus e vez an kez distrujañ d'ur c'halloudezh all, ar barnerezh, a c'haller ober anezhañ ar bolitikelañ eus galloudezhioù spered mab den” (VE, I, p. 218). “Ar barnerezh, adkenderc'had da werc'h dieubiñ an dezevout, a ro gwerc'h d'an dezevout e-barzh bed an anadennoù ma ne vezer nepred unik ha ma vezer bepred re emellet evit dezevout” (VE, I, p. 219). Eno emañ an ere etre galloudezh an dezevout hag ar c'houested da ziforc'hiñ ar mad diouzh an droug — galloudezh ha gouested ar re-se a oa splann o ezvezañs en EICHMANN.

“A-benn ar fin, ar barnerezh eo a gomez ar c'hendispell etre an dezevout hag ar skiant voutin. Ar barn ned eo ket estreget an dezevout o turc'haat ouzh beziadoù ar bed, *an dezevout distro en hon touez*. E se ez eus anezhañ un elfenn vuiek eus ar reizh politikel. Ned eo netra hep ar skiant voutin, ne c'haller e zespizañ nemet dre ar skiant voutin, ken e ra ARENDT a-wechoù an un tra eus an daou. Andisrannadus, barnerezh ha skiant voutin a ya d'ober ar goubledenn etre buhez wezhiat ha buhez speredel, etre buhez politikel ha buhez emzredat ; anezho ar c'halloudezh o kaout da zivoud an niñvañ evel genel ster, an araez da eoriañ an dezevout er werc'helezh²”.

---

¹ War roll ar barnerezh hag ar c'hemm a lakae ARENDT er c'heñver-se etre KANT ha HEIDEGGER, sl. testenn J. TAMINIAUX, KIS-749, La-15, pp. 96-99.

² Danielle LORIES, *id., ibid.*, p. 84.